

Кравчук Н. Я.*

СИСТЕМНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТА АСИМЕТРИЧНІ ЕФЕКТИ НЕРІВНОВАЖНОГО РОЗВИТКУ В ЕПОХУ ГЛОБАЛЬНОЇ ФІНАНСОВОЇ ЕКОНОМІКИ

Розкрито проблеми нерівноважного розвитку у чітко визначених і предметно обмежених рамках: як об'єктивну реакцію на асиметричність фінансової глобалізації; і як одну із форм прояву порушення вартісних пропорцій перерозподілу світових доходів в епоху глобальної фінансової економіки. Аргументовано системні детермінанти нерівноважного розвитку у взаємозв'язку із процесами глобалізації і фінансизації економічних відносин. Доведено асиметричний характер прояву ефектів нерівноважного розвитку в умовах фінансової глобалізації. Окреслено основні вектори стратегії «адаптаційного синдрому» до глобальних викликів, ризиків і загроз.

Ключові слова: нерівноважний розвиток, глобальна фінансова економіка, фінансова глобалізація, фінансизм, системні детермінанти, асиметричні ефекти, адаптаційний синдром.

The problems of nonequilibrium development in clearly defined and subject limited frameworks: as objective reaction on the financial globalization asymmetry; and as one of the forms of perversity of world income cost proportions redistribution in the epoch of global financial economy have been revealed. System determinants of nonequilibrium development in correlation with globalization processes and economic relations financisation have been argued. The asymmetric nature of nonequilibrium development effects manifestation under the conditions of financial globalization has been proved. The main vectors of "adaptation syndrome" strategy to the global challenges, risks and threats have been outlined.

Keywords: nonequilibrium development, global financial economy, financial globalization, financism, system determinants, asymmetric effects, adaptation syndrome.

Раскрыты проблемы неравновесного развития в четко определенных и предметно ограниченных рамках: как объективная реакция на асимметричность финансовой глобализации, и как одна из форм нарушения стоимостных пропорций перераспределения мировых доходов в эпоху глобальной финансовой экономики. Аргументировано системные детерминанты неравновесного развития во взаимосвязи с процессами глобализации и финансизации экономических отношений. Доказано асимметричный характер проявления эффектов неравновесного развития в условиях финансовой глобализации. Определены основные векторы стратегии «адаптационного синдрома» в условиях глобальных вызовов, рисков и угроз.

* кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних фінансів Тернопільського національного економічного університету.

Ключевые слова: неравновесное развитие, глобальная финансовая экономика, финансовая глобализация, финансизм, системные детерминанты, асимметричные эффекты, адаптационный синдром.

Постановка проблеми. Наростаючий розвиток фінансової глобалізації на рубежі тисячоліть, її внутрішня суперечливість і часто негативні наслідки зумовлюють відповідний інтерес до цієї проблеми. Характеризувати рубіж входження суспільства в третє тисячоліття, як епоху «глобального фінансизму»¹, «фінансової цивілізації» [1; 2, с. 66], «геофінансової економіки» [3, с. 19-20] стало узвичасним. Разом з тим, хвиля радикальних трансформацій, що охопили світ з кінця ХХ століття, поставила перед економічною наукою немало принципово нових проблем, серед яких і проблема нерівноважного глобального розвитку. Отже, що таке нерівноважний глобальний розвиток, як він ув'язується із фінансовою глобалізацією? Які його системні детермінанти і форми прояву, наслідки і ефекти? Це далеко не повний перелік питань, що потрапили у фокус сучасних міждисциплінарних досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загалом сама ідея «фінансової глобалізації» не нова, а термін «фінансизм» (у дещо реконструйованій редакції – «фінансизація») останнім часом перетворився на популярне кліше. Разом з тим доводиться визнати, що внутрішній глибинний зміст цих явищ допоки залишається дискусійним. Про це свідчить хоча б той факт, що питання фінансизму піднімаються вченими як на рівні метафізики економіки постмодерну [4, с. 805-838], в теорії геофінансів [5], у концепції фінансового капіталізму [6; 7], так і в більш прагматичному контексті інтернаціоналізації фінансового капіталу, формування міжнародного фінансового ринку [8; 9], зростаючої ролі фінансових інститутів у розвитку посткризового світу [10].

Закономірно постає питання: чи слід на подібних методологічних узагальненнях вкотре акцентувати увагу? Відповідь однозначна – так. Адже за порівняно незначний період часу, впродовж якого фінансова глобалізація стала відчутним політичним і суспільним подразником та надзвичайно дискусійним питанням академічної науки, розуміння її причин, форм, домінуючих рис та наслідків зазнали суттєвої еволюції. Спочатку традиційно переважали тези, що підкреслювали в основному позитивні аспекти фінансової глобалізації. Згодом – як закономірна реакція на позитивну оцінку – виникла цілком протилежна позиція: акцентування уваги на виключно негативних її наслідках. Утім зміни, які відбулися у глобальному розвитку наприкінці ХХ – початку ХХІ століття, переконливо довели об'єктивну необхідність глибокої переоцінки процесів, які відбуваються в епоху фінансової глобалізації, перегляду базових економічних концепцій (у т.ч. методологічної конструкції теорії рівноваги, на противагу якій висувуються гіпотеза «системної невпорядкованості суспільних відносин» та принцип «нерівноважного розвитку» [11, с. 198-199]).

Мета статті. У даній статті ми не ставимо собі за мету обґрунтувати цілісну систему теоретико-методологічних концептів фінансової глобалізації, оскільки ця проблема надзвичайно складна і багатогранна, а тому потребує окремих логічно завершених наукових досліджень. Натомість ми виходимо з того, що поняття «нерівноважний розвиток» є органічним наслідком поєднання двох процесів – глобалізації і фінансизації економічних

¹ Вважається, що термін «фінансизм» / «фінансизація» ввів в економічний оборот політолог і економіст, дослідник глобалізації і економічних процесів країн «третього світу», один із теоретиків концепції «периферійного капіталізму» С. Амін. На його думку глобальний фінансизм проявляється у високих процентних ставках, плаваючих обмінних курсах, необмежених спекулятивних трансфертах, масштабній приватизації.

відносин. А тому зрозуміти його природу, системні детермінанти, форми прояву та асиметричні ефекти можна лише в контексті цих двох когерентних процесів.

Виклад основного матеріалу. Зупинимось на декількох методологічних позиціях проблемного характеру, на яких слід наголосити передусім. *Перша проблема* – загально-визнана беззмістовність сучасних характеристик процесу глобалізації. У науковому обороті існує величезна кількість її дефініцій, у кожній із яких підкреслюються свої характерні риси [12, с. 378-379].

У рамках даного дослідження, враховуючи безальтернативність і необоротність процесу глобалізації та її конкретні форми прояву, виходитимемо з такої понятійно-категоріальної ієрархії:

1) *глобалізація* у широкому розумінні – процес спрямований на формування єдиного світового простору (геопростору);

2) *економічна глобалізація* – невід’ємна складова процесу глобалізації у широкому розумінні, яка спрямована на формування єдиного гео економічного простору в результаті наростаючої взаємозалежності внутрішніх (національних) ринків товарів, послуг і капіталів за одночасного взаємопроникнення капіталовкладень, виробництва і споживання у світовому масштабі. Економічна глобалізація чинить багатоаспектний і неоднозначний вплив на економіку більшості країн світу, визначаючи передусім динаміку і масштаби виробництва товарів і послуг, використання робочої сили, потоки прямих іноземних інвестицій, потенціал розвитку людського капіталу і технологій, що безумовно відображається на продуктивності праці й конкурентоспроможності окремих країн, транснаціональних компаній, загостренні міжнародної конкуренції [13, с. 9-10]. Економічна глобалізація, сприяючи масовому переміщенню виробництв у регіони з дешевшою робочою силою, багатими джерелами сировини і ресурсів, з високою ємкістю ринків збуту, зумовлює асиметричний *перерозподіл світових доходів*;

3) *фінансова глобалізація* – процес спрямований на формування єдиного геофінансового простору. При цьому глибинний зміст категорії «фінансова глобалізація» полягає не просто в тому, що вона розкриває характер глобалізації у фінансовій сфері глобальної економіки, а передусім у тому, що вона конкретизує. Прикметник «фінансова» в даному випадку конкретизує, що провідна роль у рамках економічної глобалізації закріпилась за фінансами, субстанціональною основою яких об’єктивно й історично є «вартість як трансцендентна категорія» [14, с. 731]. Саме тут процес глобалізації набув динамічного розвитку і просунувся кількісно та якісно найбільше. І все через те, що вартість первісно є способом взаємотрансформації часу і простору в особливій соціально-економічній формі буття й тією «найбільш розвинутою трансформою, за допомогою якої долаються природні обмеження простору і часу» [15, с. 85-107]. У такий спосіб проявляється особлива «всюдисуща» присутність фінансів (за образним висловлюванням Ю. Осіпова, «фінанси скрізь і всюди» [14, с. 426]). На цю особливість вчений вказує, коли пише: «Існує фінансова сфера економіки; існує фінансова діяльність економічних суб’єктів; існує специфічний фінансовий сектор економіки; існують і спеціальні фінансові суб’єкти, що займаються фінансами як своєю основною діяльністю... фінанси поширені в усьому економічному просторі; фінанси утворюють і свій власний галузевий простір. Фінанси беруть участь в організації економічного життя, вони його організують, але й самі організуються...» [14, с. 426].

З огляду на зазначене, сучасні проблеми нерівноважного розвитку доцільно досліджувати в рамках предмету *глобальної фінансової економіки* – галузі економічної науки, що дає ключ до розуміння взаємозв’язку між кон’юнктурними коливаннями фінансових

змінних (зокрема, цінами на фінансові активи, відсотковими ставками, валютними курсами, ринковою вартістю акціонерного капіталу тощо) і динамікою відповідних показників розвитку реальної економіки і, оперуючи поняттям геофінансового простору, що у загальноприйнятому розумінні означає організацію фінансової діяльності в глобальних масштабах, у результаті просторового проникнення фінансових відносин, посилення гнучкості й мобільності фінансових потоків у просторі й часі. Як наслідок, системні детермінанти нерівноважного розвитку, за влучною оцінкою К. Гаджиєва, обумовлені «безпрецедентним збільшенням проникності національно-державних кордонів у глобальному масштабі, що зумовлює розосередження власності, багатства, знань, науки, інфраструкції, технологій, а значить – дифузії і перерозподіл відносної геополітичної влади (і *геоекономічної могутності* – доповнено Н.К.) між державами і регіонами» [16, с. 19].

Така конкретизація дозволяє розглядати проблему нерівноважного розвитку у чітко визначених і предметно обмежених рамках:

- по-перше, як об'єктивну реакцію на асиметричність глобального економічного розвитку;
- по-друге, як одну із форм прояву порушення вартісних пропорцій перерозподілу світових доходів [12, с. 181-195; 257].

У такому контексті обґрунтування економічної природи нерівноважного глобального розвитку, базується на аналізі фундаментальних системних детермінант, що створюють не лише тимчасову загрозу глобальній фінансовій стабільності, але й в цілому свідчать про те, що глобальний світ і далі не буде рівноважним, він перебуватиме у стані постійних змін і дисбалансів.

Друга проблема, теоретична концептуалізація якої дозволить глибше зрозуміти природу нерівноважного глобального розвитку – усвідомлення специфічних структурно-кількісних та інституційно-якісних форм прояву сучасної глобальної фінансової економіки (табл. 1).

Передусім йдеться про те, що в умовах фінансової глобалізації відбувається *абсолютизація вартості* – вартість стає основним фактором, важливим інструментом і стратегічною метою в системі глобальної фінансової економіки. Контроль вартості дозволяє гнучко і масштабно управляти бізнес-процесами, їх результативністю і ефективністю в глобальних мережевих системах. Водночас вартість стає ключовим результуючим і оціночним показником у процесі прийняття стратегічних і оперативних фінансових та управлінських рішень. Концентрація управлінських функцій на ключових вартісних показниках і трансформація фінансового менеджменту в управлінні вартістю зумовили появу «ідеології вартісного управління». В її основі – цільові орієнтири сконцентровані не стільки на максимізації прибутків, скільки на зростанні вартості бізнесу (компанії).

Проте, в умовах сучасної фінансової глобалізації відбувається *радикальне зрушення від реальної до віртуальної вартості*. На практиці це означає, що поряд із реальними фінансовими ресурсами (сформованими на основі власних і позичкових джерел та інвестованими в класичні матеріальні активи) фактором генерування вартості стають нематеріальні активи, які формуються в основному в неекономічній та ірраціональній формах (ділова репутація, лояльність клієнта, довіра споживача, бренд, рейтинг і т.д.), які сприяють безпрецедентному зростанню значення суб'єктивної складової економічних рішень. З'ясувалося, що «створювати вартість» можна не лише виробляючи необхідні товари і послуги, але й на фінансових ринках, на операціях купівлі-продажу фінансових активів – акцій, валют тощо. На фінансовому ринку «сучасні технології дозволяють вилучати прибутки фактично з «віртуального простору», просто оперуючи цифрами на ек-

рані монітора». В результаті оборот світового фінансового ринку багаторазово перевищує заново створений світовий економічний продукт. Фактично світовий фінансовий ринок перестав відігравати традиційну обслуговуючу роль «допоміжної надбудови над економічним базисом і перетворився на самостійну потужну систему» [16, с. 25].

Таблиця 1.
Диференціація структурно-кількісних та інституційно-якісних форм прояву глобальної фінансової економіки²

Форми прояву глобальної фінансової економіки	
<i>структурно-кількісні</i>	<i>інституційно-якісні</i>
- експоненціальне зростання фінансового ринку та випереджуюча динаміка розвитку фінансового сектора в порівнянні з іншими секторами і національною економікою в цілому;	- зростаюча роль вартості і вартісних величин в управлінні з одночасним зменшенням простору, що не піддається вартісному виміру;
- зростаюча питома частка фінансової діяльності в структурі ВВП, у кількості зайнятих і обсягах залучених ресурсів;	- зміна вектору розвитку національних фінансових систем, набуття ними геофінансової спрямованості;
- масштабне залучення у фінансовий оборот ресурсів економічних суб'єктів, передусім домогосподарств, фінансові рішення яких зорієнтовані не стільки на заощадження, скільки на дохідність інвестицій;	- посилення інтеграційних процесів між фінансовими інститутами, що функціонально належать до різних сегментів фінансового ринку;
- перевищення фінансовим капіталом обсягу реального капіталу;	- віртуалізація вартості; зростаюча роль фінансових послуг у світовій торгівлі;
- самодостатність фінансового сектора, за якої він черпає ресурси для свого розвитку не лише зовні, але й зсередини, тобто розвивається за рахунок власних ресурсів;	- вихід фінансових інститутів за рамки фінансового посередництва і проникнення в системні процеси інших сегментів економіки;
- транскордонність і мережева система інтернаціоналізації фінансового капіталу;	- трансформація ділової активності і фінансової поведінки економічних агентів;
- масштаби операцій на фінансових ринках значно перевищили за обсягами операції на товарних ринках, а ціни на похідні інструменти (часто спекулятивні) здійснюють помітний, іноді домінуючий вплив на ринки реальних товарів;	- домінуюча роль мережевих фінансових операторів, що формують філіальну мережу за принципом матричних структур; зростаюча транскордонність фінансових інститутів та глобалізація фінансового капіталу;
- частка фіктивного капіталу компаній розвинутих країн переважає в структурі активів, а доходи від операцій на фінансових ринках займають суттєве місце в структурі їх доходів.	- зміщення центру економічної влади у сферу обігу фінансового капіталу, особливо глобального.

Ірраціональність у діях економічних агентів і її роль у генеруванні вартості зумовили появу нового нетрадиційного наукового напрямку – біхевіоризму (в науковій літературі часто використовується термін «поведінкові фінанси»), у рамках якого сформульовані теорії перспектив, поведінки інвесторів, «шумової торгівлі», «ефекту натовпу», «інформа-

² Систематизовано і побудовано за: [17, с. 5-25; 18, с. 224 – 242; 19, с. 254-262; 20, 61-63; 60-62].

ційного каскаду» та інші, які на теоретико-концептуальному рівні розкривають системі детермінанти нерівноважного глобального розвитку. Так, зокрема, ірраціональність і суб'єктивність у діях економічних агентів лежить в основі побудови фінансових пірамід і виникнення «фінансових бульбашок», які демонструють незаперечний факт – вартість можна генерувати навіть на стадії вже очевидного (очікуваного) розорення. Досліджуючи проблеми віртуалізації вартості в епоху глобального фінансизму, Л. Чернікова приходить до очевидного висновку: «Фінансові піраміди і «фінансові бульбашки» – результат спекулятивної логіки, яка здатна в короткострокових періодах створювати віртуальну вартість» [19, с. 259-260]. У даному контексті не малу роль відіграє суб'єктивна складова прийняття фінансових рішень (йдеться передусім про залежність котирувань курсової вартості цінних паперів на фондовому ринку від політичних заяв, судових тяганин, зростаючого значення так званих «рейтингів», які не завжди можна назвати об'єктивними та інших неекономічних чинників), які часто провокують не лише корекцію курсу акцій чи ринкової вартості облігацій певних емітентів, але й обвал ринку в цілому.

По-друге, у результаті фінансової глобалізації *поглиблюються інтеграційні процеси на ринку фінансових послуг*, що проявляються у фінансовій консолідації інститутів, які в минулому традиційно відносилися до різних його сегментів (зокрема, йдеться про професійних учасників фондового ринку, банківські установи, страхові компанії, недержавні пенсійні фонди). Як наслідок – страхові та інвестиційні компанії, недержавні пенсійні та благодійні фонди зруйнували монополію банків на акумулювання і розподіл грошових коштів, ставши альтернативними джерелами формування фінансового капіталу [19, с. 260]. В результаті фінансової консолідації і універсалізації інституційних учасників фінансового ринку клієнтам надається повний спектр послуг у сфері розрахунково-платіжного, кредитно-депозитного, інвестиційного і страхового обслуговування на основі взаємодоповнюючих інноваційних фінансових технологій. Внаслідок такої інтеграції і універсалізації на ринку фінансових послуг формуються інститути, що утворюють філіальну мережу за принципом матричних структур (Merrill Lynch, Goldman Sachs, Salomon Brothers, First Boston та ін.), де клієнт отримує повномасштабний фінансовий сервіс. Але разом з тим спостерігається синхронізація у часі системних ризиків, які додають неупорядкованості й невизначеності економічним процесам та порушують стійкість фінансових систем окремих країн, регіонів і світу в цілому.

По-третє, в умовах фінансової глобалізації фінансові інститути, окрім профільної діяльності (посередницької ролі в платіжно-розрахункових і позичково-депозитних операціях) займаються прямими інвестиціями, виступаючи в ролі стратегічного інвестора, беруть участь у проектному фінансуванні чи іпотечному інвестуванні, а також здійснюють лізингові і факторингові угоди, розвивають інформаційний сервіс і консалтинговий бізнес. Значна частина з перелічених видів не є традиційною фінансовою діяльністю, проте розвиток фінансових інститутів у цих напрямках активізується, а самі вони не лише *проникають у системні процеси інших сегментів економіки*, але й впроваджують у них свої «правила гри». В результаті суб'єкти реальної економіки стають учасниками фондових спекуляцій, трансформуючи виробничий і торгівельний капітал у фінансовий.

По-четверте, в умовах фінансової глобалізації *змінюється вектор розвитку національних фінансових систем у напрямку геофінансів*. Русійною силою цих змін є глобальний фінансовий капітал, який характеризується екстериторіальністю, космополітизмом і мобільністю у геопросторі; він не має національної ідентифікації і через це вирізняється агресивністю, масштабністю і динамічністю. Більше того, він адаптує гео економічний простір до своїх інтересів, виступає свого роду каталізатором трансформації

економічних відносин і процесу відтворення незалежно від національних кордонів, здійснює наднаціональний контроль над останнім, примусово формує механізм перерозподілу вартості, створеної в рамках національних економічних систем. Як правило, під його впливом капітал з національною ідентифікацією набуває підлеглого характеру, але при цьому національний фінансовий потенціал зростає за рахунок просторового, диверсифікованого доступу до світового фінансового капіталу.

По-п'яте, інституційно-якісна зміна ролі й функціонального призначення фінансів у суспільному відтворенні, гнучкість і відносна автономність фінансового капіталу, його інтеграція і взаємозв'язок з іншими формами капіталу, вихід на міжнародний рівень у процесі фінансової глобалізації призводять до зміщення *центру гео економічної і геополітичної влади* у сферу обігу фінансових ресурсів. Поступово фінансова глобалізація у нових інституційно-якісних формах і проявах проникла не лише у сферу економіки, але й політики, а фінансовий капітал перетворився на інструмент інституційного розвитку. Сучасні «інституційні фінанси» трансформують у вартісну форму практично все: фактор часу (наприклад, концепція вартості грошей у часі), соціально-економічні і політичні параметри національних економік (йдеться про рішеннєвий, інституціональний, дистрибутивний і структурний ефекти). В результаті впродовж декількох десятиліть сформувалась, за влучним висловом К. Гаджієва, «самостійна світова фінансова влада, здатна певною мірою управляти світовою економікою за допомогою фінансових механізмів, важелів і стимулів» [16, с. 25], а фінанси перетворилися на свого роду домінанту в економічних і політичних відносинах суспільства.

Процес зміщення центру гео економічної і геополітичної влади особливо рельєфно проявляється у міру формування глобального фінансового капіталу, який «понад усе намагається сформувати центр-периферійну структуру геопростору» [19, с. 261-262]. Позичування національних економік у цьому геопросторі на правах периферії означатиме для них зростання трансакційних витрат (через необхідність платити ренту регіональним і глобальним «центрам»), поглиблення залежності соціально-економічного розвитку країни від зовнішніх факторів і в кінцевому рахунку – загалом нестабільність глобального розвитку та зростання ризиків глобальних фінансових дисбалансів. Таким чином, глобальний фінансовий капітал стає особливим інструментом управління (маніпулювання) економічними процесами, поведінкою, прийняттям політичних і фінансових рішень в умовах нерівноважного глобального розвитку.

Охарактеризовані інституційно-якісні форми прояву фінансової глобалізації ідентифікують її як суперечливе явище. Її вплив на національні економіки може бути як конструктивним (інтеграція до гео економічного простору й розширення фінансового потенціалу), так і деструктивним – в умовах фінансової глобалізації *каталізатором ділової активності і фінансової поведінки економічних агентів стають фінансові спекуляції*. Вони, – як справедливо зазначає Л. Черникова, – будучи рушійною силою фінансового капіталу, зумовлюють новий характер ділової активності і сприяють формуванню специфічної моделі фінансової поведінки (спекулятивної, високоризикової, яка супроводжується невизначеністю і неоднозначністю фінансових рішень) [19, с. 261-262].

Тому *третьою проблемою* у даному контексті – характер прояву і сприйняття протиріч явища фінансової глобалізації у соціумі. Це предмет не просто абстрактного академічного інтересу, а проблема вагомий прагматичної цінності, що піднімається на рівень високої наукової культури та етики глобального бізнесу. На сучасному етапі глобального розвитку об'єктивно назрілими стають нові підходи до усвідомлення протиріч фінансової глобалізації та тенденцій розвитку геофінансового простору з позицій перегляду іс-

нуючих парадигм та прагматизму перспектив. У цьому контексті найбільша проблема – відхід від однобічного сприйняття явища фінансової глобалізації. Остання, як об'єкт аналізу, потребує урахування однопорядковості й органічної єдності двох її субстанціональних основ: з одного боку, об'єктивного (і прогресивного!) – з точки зору еволюційної ретроспективи – характеру, а з іншого – інституційно-якісних форм її прояву, що як правило, в основному мають асиметричні ефекти, і в цілому «несправедливі» для більшої частини глобальної спільноти. У першому випадку фінансова глобалізація, як об'єктивна реальність, несе вигоди, пов'язані з використанням сучасних методів управління та запровадження новітніх фінансових технологій, відкриває доступ до нових ринків та інвестиційних ресурсів; під її впливом змінюється інституційна структура геофінансового простору, в контексті її історичних форм розширюється асортимент фінансових продуктів і послуг. Натомість, у другому випадку, основні форми прояву фінансової глобалізації стають ключовими детермінантами ризиків, загроз та фінансової нестабільності. Зокрема, вільний рух капіталу, динамічне зростання офшорних центрів і транскордонної мобільності фінансових потоків, наростання фінансових дисбалансів і реверсних тенденцій, значна волатильність світових фінансових ринків – зумовлюють підвищення ризику порушення стабільності у геофінансовому просторі, загострення структурно-функціональних дисбалансів у світовій валютній системі, поглиблення глобальних фіскальних розривів і дисбалансів, глобальної кризи ліквідності.

З огляду на зазначене, розгортання процесу фінансової глобалізації відбувається суперечливо за характером впливу на національні економіки та весь хід сучасного світогосподарського розвитку. З одного боку, він небачено розширює можливості окремих країн щодо використання та оптимізації фінансових ресурсів і капіталу, їхньої більш глибокої і масштабної участі в системі міжнародного поділу праці, а з другого – глобальні процеси значно загострюють конкурентну боротьбу, спричиняють маніпулювання величезними фінансовими та інвестиційними потоками, що, як правило, несе найбільшу реальну загрозу для країн з низькими та середніми доходами. На цій основі виникає своєрідний парадокс: теорія, маючи на меті реалізацію ідеалів, протестує проти негативних форм фінансової глобалізації і ратує за «справедливу соціально відповідальну глобалізацію», а тому у своєму апологетичному варіанті дуже часто лише ідеалізовано відображає практику; натомість фінансова *практика*, що має справу з фактами (платежами, фондами, грошовими операціями, валютними та інвестиційними потоками тощо) і зводиться в основному до прагматичних «владних відносин», реалізує свій економічний і конкурентний потенціал через масштабне використання основних форм та інститутів фінансової глобалізації.

У такому ж контексті політико-економічний підхід пояснює причину «несправедливості» основних форм прояву фінансової глобалізації, які піддаються обґрунтованій критиці. Йдеться про різні форми нееквівалентного обміну та валютно-цінові диспаритети, що, як правило, приносять збитки слабшим контрагентам, і про фактичну гегемонію у міжнародних організаціях і міжнародних відносинах групи найбільш розвинутих країн, і про зростаючий, унаслідок цього, розрив між групою багатих і більшістю інших країн. Проте згадана вище причина схожих явищ (і це важливо підкреслити!) полягає не в особливостях, характерних сучасному етапу глобального розвитку, а спричинена об'єктивно існуючою і внутрішньо притаманною асиметричністю економічних відносин, що й зумовлюють асиметричний характер перерозподілу світових доходів. Економічні відносини завжди «вибудовуються» за принципом «сили» їх учасників (у термінах неокласиків, відповідно до конкурентних переваг), що, у свою чергу, визначається рівнем і характером їх

економічного потенціалу та геоекономічної влади. Володіння останніми (потенціалом і владою) дозволяє (як правило, майже завжди) проявляти «силу», використовуючи не лише економічні, але й неекономічні методи. З огляду на такий контекст «економічний світ неокласиків» як «світ без влади і примусу» – не більше як утопія. Реальний глобальний економічний світ – це світ «нерівних» асиметричних відносин, світ відносин між агентами, які займають нееквівалентні геоекономічні і геополітичні позиції в обміні й розподілі. Рівність і симетрія в економічному житті – економічні абстракції, які швидше є виключенням із правил. Критики фінансової глобалізації безперечно праві, коли вказують на її протиріччя і негативні для мільйонів людей наслідки, проте з позицій наукового підходу ця критика має бути спрямована не на форми її прояву, що характерні для сучасного етапу глобального розвитку, а на об'єктивно існуючу і споконвічно внутрішньо притаманну асиметричність економічних відносин, що у свою чергу зумовлює асиметричний характер перерозподілу світових доходів.

Отже, *четверта проблема* – асиметричний характер перерозподілу світових доходів. Ключовою ознакою фінансової глобалізації є концентрація влади фінансовим сектором (банками, інвестиційними і страховими компаніями, хедж-фондами) на найвищому рівні ієрархії світової економіки. Цей сектор здійснює управління фінансовими активами і встановлює «правила гри» у геофінансовому просторі. Маніпулювання кількістю грошей, розміром відсоткових ставок і управління розподілом фінансових потоків у геофінансовому просторі призводить до кон'юнктурних піднесень і спадів, асиметричних шоків у світовій економіці.

Гіпотетично економічна і фінансова стабільність окремих індивідів, компаній і держав посилює їх владні можливості. Однак з огляду на те, що в суспільстві відбувається перманентна боротьба за владу, то в людському соціумі спостерігаються постійні спроби зруйнувати економічну і фінансову стабільність індивідів, компаній і держав. Для цього використовуються як економічні, так і політичні методи. Найпоширенішим серед економічних методів є «керовані економічні кризи», що призводять до банкрутства компаній, падіння платоспроможного попиту населення, за яких економіка і суспільство переживають депресію. У результаті відбувається кероване знецінення матеріальних активів і керований «перерозподіл» власності, коли право власності на матеріальні цінності переходить від одних індивідів до інших. У такий спосіб *влада переходить від одних людей, компаній, держав до інших, а з нею перерозподіляється вартість і економічні інтереси*. І не важливо, в яких масштабах відбувається криза – в глобальних чи масштабах однієї країни, компанії чи окремого домогосподарства. Результат один – людина, як «вісь еволюції» і «центр перспективи» (у термінах П. Тейяра де Шардена) [22, с. 171], втрачає власність, руйнуються одвічні людські цінності – довіра, свобода і незалежність. У цьому розумінні фінансова глобалізація – свого роду «субстрат», що в неприхованих формах продукує перманентний перерозподіл інтересів і вартості. Управління цим перерозподілом – процес перерозподілу влади між країнами, інститутами та індивідами [23].

«Фінансизація Америки», – пише П. Кругман, – «не була привнесена невидимою рукою ринку» [24]. Випереджаюче зростання фінансового сектору у порівнянні з іншими секторами економіки (починаючи з 1980-х років) було спровоковане свідомими рішеннями у виборі економічного курсу, зокрема – процесом дерегулювання, який продовжувався практично до початку глобальної кризи 2008 року. Кругман не бачить нічого випадкового і в тому, що епоха перманентного зростання фінансового сектору стала також епохою загострення системних детермінант нерівноважного розвитку та наростаючої нерівності у рівнях доходів і добробуту. Фінансизація внесла величезний безпосередній

вклад в економічну поляризацію, тому що саме зростання прибутків у фінансовому секторі складало суттєву частину приросту тієї частки національних доходів, що припадали на найбагатший один відсоток населення (а також на найзаможніший прошарок у цій групі – 0,1 %). Більше того, ті політичні сили, які «просували» фінансове дерегулювання, теж сприяли поглибленню цієї нерівності (наприклад, шляхом різкого скорочення рівня оподаткування найбагатших прошарків населення). У результаті за період з 1980 до 2007 року приріст середнього (медіанного) доходу домогосподарства в США (з поправкою на інфляцію) був приблизно у п'ять разів меншим, ніж у повоєнного покоління. Парадоксально, але навіть у кризові роки ставки винагород інвестиційних менеджерів з Уолл-стріт не змінилися, тоді як решта населення країни переживала високе безробіття і падіння реальної заробітної плати [24].

Щось схоже відбувається і в геофінансовому просторі, у векторному полі якого фокусуються підвищені імпульси глобальної фінансової нестабільності.

По-перше, нові інформаційні технології забезпечили створення глобальної мережі світових фінансових центрів, завдяки чому значно знизилась не лише транзакційні затрати при реалізації фінансових угод, але й час, необхідний для їх здійснення, що, в свою чергу, спричинило зростання мобільності міжнародних потоків капіталу і посилило взаємозв'язок фінансових ринків. Світова фінансова інфраструктура, перетворилась у постійно діючу глобальну мережу, у рамках якої «мегабайтні гроші» безперешкодно мігрують у будь-яку точку світу – із однієї офшорної зони в іншу – багаторазово змінюючи вектор руху і, цим самим, практично виключають можливість повноцінного, об'єктивного аудиту і фінансових розслідувань у геофінансовому просторі.

По-друге, у результаті зростаючих масштабів фінансової консолідації, ті фінансові сфери, які раніше відзначались чіткою структурованістю та індивідуальністю (фінансові ринки, банківська справа, управління фінансовою діяльністю корпорацій, портфельне інвестування) стають все більш інтегрованими і взаємозалежними у результаті запровадження нових фінансових інструментів, інноваційних фінансових технологій. Сформовані у такий спосіб фінансові холдинги, пропонують повний спектр послуг у сфері фінансового посередництва, займаючи домінуючі позиції у геофінансовому просторі. Проте, з іншого боку, основні зрушення, що відбуваються тут внаслідок фінансової консолідації, у значній мірі синхронізують у часі системні ризики і порушують одночасно стійкість фінансових систем окремих країн, регіонів та світу в цілому.

По-третє, підвищений рівень ризику став передумовою введення нових фінансових інструментів, так званих похідних цінних паперів (деривативів) з метою хеджування і управління ризиками, які натомість використовуються у масштабних спекулятивних операціях. У результаті стрімко розвивається міжнародний вторинний ринок боргових зобов'язань, який став величезним полем діяльності для фінансових спекулянтів. Його загальний обсяг сягає позначки 100 трлн. дол. США. Усе це сприяло не лише появі, а й функціонуванню та нагромадженню так званих «дутих грошей» («фінансових бульбашок») – «грошей з нічого», лише через гру на фінансових ринках у глобальному чи національному масштабі.

По-четверте, стрімкий розвиток процесу транснаціоналізації економічних відносин, інтернаціоналізація світового господарства призвели до формування автономних субдержавних суб'єктів (ТНК, ТНБ та ін.), що володіють гео економічною та геофінансовою владою і здійснюють потужний вплив на національні економіки окремих країн. У результаті процес взаємопроникнення внутрішньої і зовнішньої політики держав набув безпрецедентних масштабів, вони взаємопроникають і доповнюють одна одну, у міру того як глобальні ринки переносять наслідки внутрішньої політики будь-якої держави на економіки інших країн.

Усе це – системні детермінанти синхронізації у часі глобальних ризиків і загроз. Так, наприклад, абсолютно і відносно незначний імпульс – провал вартості ненадійних іпотечних позик на ринку нерухомості США – виявився не лише потужним каталізатором волатильності валютних курсів і цінових колапсів на активи, але й симптомом глибокої системної кризи, що охопила весь геофінансовий простір. Безпрецедентні за своїми масштабами дії центральних банків і урядів провідних країн світу виявилися нездатними заспокоїти адаптивні очікування інвесторів, а наростання фінансових дисбалансів та реверсних тенденцій, значна волатильність цін на фінансові активи, що значною мірою складаються із структурованих продуктів та широкого спектру різноманітних сек'юритизованих активів, лише поглибили кризу глобальної ліквідності. Спочатку величезні обсяги грошової маси, не забезпеченої трансакціями з потоками товарів, ресурсів і реальних активів, спрямовувалися у фінансовий сектор, де згодом низькі ставки запозичень у поєднанні з процесами сек'юритизації активів і розширенням ринків фінансових похідних інструментів безпрецедентно прискорили зростання вартості фінансових активів. Загальне уявлення про асиметричну структуру глобальної ліквідності відображено на рис. 1. Аналізуючи структуру глобальної ліквідності, варто звернути увагу на те, що відбулися відповідні зміни в інституційній структурі геопростору, а відповідно змінилися пропорції перерозподілу світових доходів із банківського посередництва на ринкові інститути і продукти.

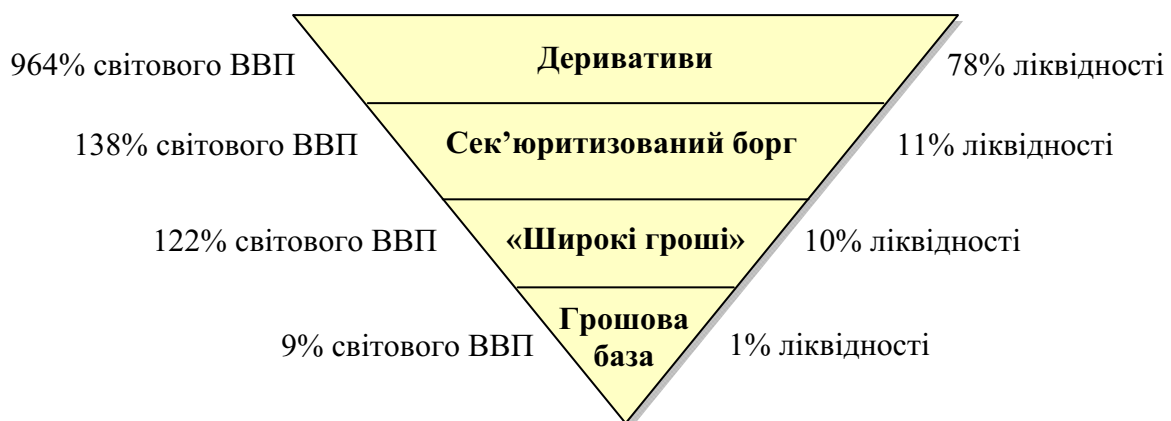

Рис. 1. Асиметрична структура глобальної ліквідності [25, с. 21].

З урахуванням домінуючого впливу фінансової складової в сучасній глобальній економіці, коректно характеризувати останню як економіку, керовану в своїй основі фінансовими важелями через фінансовий механізм. Сучасна глобальна фінансова економіка створює безпрецедентні умови для формування особливої фінансової влади, яка володіючи світовим капіталом і управляючи глобальними фінансовими потоками, здійснює неоднозначний вплив як на все світове господарство, так і на окремі держави [26].

У її вимірах змінюються лише зовнішня оболонка і форми прояву глобальної нерівності, тоді як фундаментальні основи «архітектурної конструкції» світової фінансової піраміди (у законах і пропорціях перерозподілу світового доходу й дифузії економічної могутності й багатства) залишаються незмінними. Її вершину формує «світова олігархія», що не має чітко визначеної «прописки» бізнесу; середній ярус – економіки розвинутих країн – так званий «центр міжнародної ринкової системи» (у термінах Дж. Сороса); і, на кінець – найнижчий рівень – економіки країн так званої «периферії світового капіталізму» (рис. 2). Архітектурна конструкція глобальної фінансової піраміди переконливо свідчить

про те, що у глобальній фінансовій економіці не діють принципи еквівалентності і справедливості міжнародного обміну і перерозподілу, а спрацьовує принцип «майнової поляризації глобального суспільства» [12, с. 402-403].

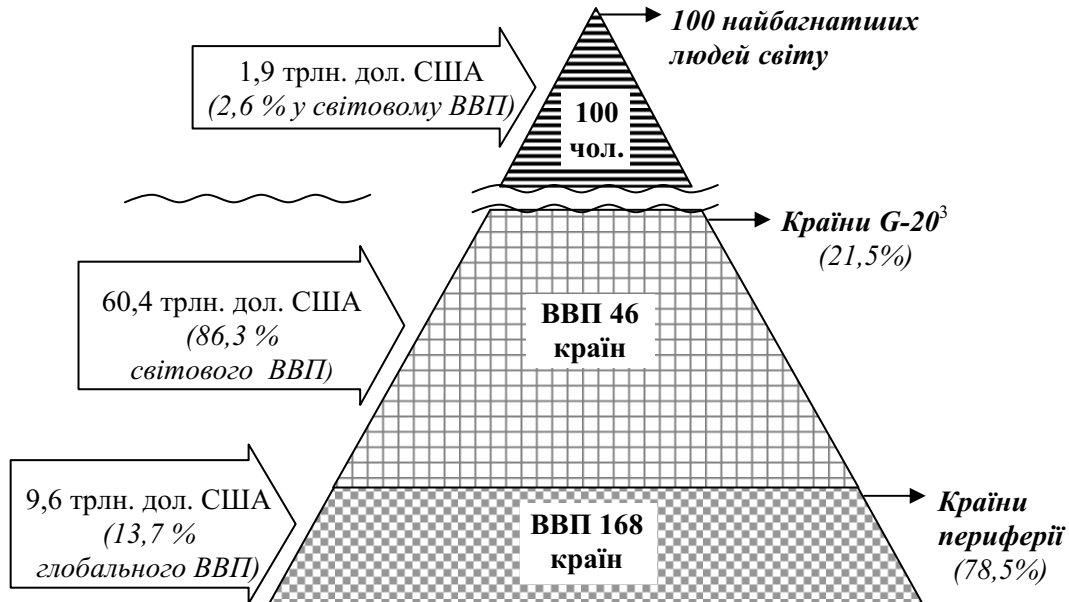

Рис. 2. Глобальна фінансова піраміда і асиметрії у перерозподілі світових доходів⁴.

Висновки. Підсумовуючи вищезазначене, приходимо до таких висновків і узагальнень:

1. Фінансова глобалізація – об’єктивний процес, а тому протидія їй – марна справа. Разом з тим, поки що не можливо дати однозначну відповідь на питання, що у підсумку превалює: системна невпорядкованість суспільних відносин і, відповідно, зростаюча нестабільність і ненадійність, спровоковані фінансовою глобалізацією чи зростаючі наддоходи. Адже навіть найрозвинутіші країни в обмін на отримання доходів від глобалізації змушені нести значний ризик нестабільності і бути більш вразливими до зовнішніх асиметричних шоків, імпульси яких надходять із геофінансового середовища.

2. Фінансова глобалізація і глобальний капітал мають свою логіку розвитку, і в цьому сенсі національні кордони не є для них перешкодою. Але це водночас не означає, що держави мають перестати захищати свої національні інтереси. Навпаки, сучасна глобальна криза довела: «всі твердження про те, що фінанси (і фінансова лібералізація – курсив Н. К.) мінімізували рівень ризику і зробили систему більш стійкою, – повний абсурд. Лише державні заходи фінансової допомоги врятували світ від повномасштабного фінансового краху» [24]. За умов, коли протистояти фінансовій глобалізації, як об’єктивній реальності – марна справа, а традиційні підходи щодо ефекту фінансової лібералізації не справджуються, особливої актуальності набуває стратегія адаптаційного розвитку, що базується на обґрунтованій державній політиці і ефективних інститутах.

3. В умовах фінансової глобалізації «глобальна фінансова стабільність стає важливим суспільним благом» [31, с. 41], що виходить за рамки національних цілей та інтересів.

³ У розрахунок включено ВВП Австралії, Аргентини, Бразилії, Великобританії, Німеччини, Індії, Індонезії, Італії, Канади, Китаю, Кореї, Мексики, Росії, Саудівської Аравії, США, Туреччини, Франції, ПАР, Японії та 23 інших (окрім Великобританії, Німеччини, Італії, Франції) країн ЄС.

⁴ Розраховано і побудовано за: [27; 28].

У цьому сенсі, глобалізація, що зародилася як економічне і фінансове явище, останнім часом виставляє нові (жорсткі!) вимоги до спільних дій національних урядів у багатовимірному геофінансовому просторі. У контексті загострення проблем нерівноважного розвитку і необхідності корекції асиметричних ефектів фінансової глобалізації актуалізується питання щодо реструктуризації діючої глобальної фінансової архітектури з урахуванням її адаптації до глобальних викликів, ризиків і загроз. Очевидно, що така реструктуризація має передусім визначатися зміщенням вектора від фінансових спекуляцій до збалансованого розвитку реальної економіки. Але чи зможе глобальна фінансова економіка ліберального суспільства виробити нові морально-ціннісні установки глобального економічного розвитку? Це питання потребує окремих, логічно завершених наукових досліджень.

Список використаних джерел

1. Ільїн В. В. Фінансова цивілізація. / В. В. Ільїн. – К.: Наука, 2007. – 527 с.
2. Скрипник З. Філософія фінансової цивілізації. Людина у світі грошей / З. Скрипник. – Львів, 2008. С. 58-67.
3. Осипов Ю. М. Россия в актуальном временном пространстве. / Ю. М. Осипов // Философия хозяйства. Альманах центра общественных наук и экономического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова. – 1999. – № 5. – С. 19-20.
4. Базилевич В. Д., Метафизика экономики. / В. Д. Базилевич, В. В. Ильин. – 2-е изд., испр. и доп. – К.: Знання; М.: Рыбари, 2010. – 925 с.
5. Кочетов Э. Г. Геоэкономика. Освоение мирового экономического пространства: Учеб. для вузов / Э. Г. Кочетов. – М.: Норма, 2006. – 528 с.
6. Сорос Дж. Джордж Сорос про глобалізацію. / Дж. Сорос. Пер. з англ. А. Фролкін. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2002. – 173 с.
7. Сорос Дж. Криза глобального капіталізму: (Відкрите суспільство під загрозою). / Дж. Сорос. Пер. з англ. Р. Ткачук, А. Фролкін. – К.: Основи, 1999. – 259 с.
8. Суэтин А. А. Международный финансовый рынок / А. А. Суэтин. – Москва: Издательский торговый дом «КНОРУС», 2009. – 262 с.
9. Гришина О. А., Звонова Е. А. Регулирование мирового финансового рынка: Теория, практика, инструменты / О. А. Гришина, Е. А. Звонова. – М.: ИНФРА-М, 2010. – 410 с.
10. Раджан Р. Г. Линии разлома: скрытые трещины, все еще угрожающие мировой экономике. / Р. Г. Раджан. Пер. с англ. И. Фридмана при участии Н. Эдельмана. – М.: Изд. Института Гайдара, 2011. – 416 с.
11. Гальчинський А. С. Економічна методологія. Логіка оновлення: Курс лекцій / А. С. Гальчинський. – К.: «АДЕФ-Україна», 2010. – 572 с.
12. Кравчук Н. Я. Дивергенція глобального розвитку: сучасна парадигма формування геофінансового простору. / Наталія Кравчук. – К.: Знання, 2012. – 782 с.
13. Хоминич И. П., Саввина О. В. Государственный кредит в условиях финансовой глобализации: учеб. пособие. / И. П. Хоминич, О. В. Саввина. – М.: Финансы и статистика; ИНФРА-М, 2010. – 256 с.
14. Осипов Ю. Теория хозяйства. / Ю. М. Осипов. – Т. 2. – М., 1997. – 781 с.
15. Гриценко А. А. Развитие форм обмена, стоимости и денег. / А. А. Гриценко. – К.: «Основа», 2005. – 192 с.
16. Гаджиев К. Мировой экономический кризис в зеркале социокультурных и политикокультурных трансформаций. / К. С. Гаджиев // Мировая экономика и международные отношения. – 2010. – № 8. – С. 19-31.

17. McGrew A. Globalization: Conceptualizing a Moving Target. / D. Held // Understanding Globalization: the Nation – State, Democracy and Economic Policies in the New Epoch. – Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1998. – P. 5-25.
18. Луцишин З. О. Трансформація світової валютної системи в умовах глобалізації. / З. О. Луцишин. – К.: Видавничий цент «ДрУк», 2002. – 320 с.
19. Черникова Л. Сущность и формы проявления финансиации. / Л. Черникова // Вестник Института экономики РАН. – 2009. – № 1. – С. 254-262.
20. Лушин С. Финансовая глобализация. / С. И. Лушин // Финансы. – 2001. – № 2. – С. 61-63; № 3. – С. 60-62.
21. Добродомова С. В. Финансовая глобализация как определенная степень интеграции и ее последствия. / С. В. Добродомова // Вестник ННГУ. – Серия: Экономика и финансы. – Выпуск 1 (7). – 2005. – С. 620-624.
22. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. / Пьер Тейяр де Шарден. – М., 2002. – 553 с.
23. Дементьев В. В. Экономика как система власти. / В. В. Дементьев. – Донецк: Каштан, 2003. – 403 с.
24. Кругман П. Уолл-стрит «теряет неприкосновенность». / П. Кругман. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bfm.ru/articles/2011/10/17/pol-krugman-uoll-strit-terjaet-neprikosnovennost.html>.
25. Смирнов А. Кредитный «пузырь» и перколяция финансового рынка. / А. Смирнов // Вопросы экономики. – 2008. – № 10. – С. 4-31.
26. Осипов Ю. Финансовая экономика как высшая форма бытия экономики / Ю. Осипов // Финансовая экономика: концепция, структуры, менеджмент: материалы к докладу на международной научной конференции. – М.: МГУ, апрель 2000.
27. Найбагатші люди світу збільшили свої статки на чверть трильйона. / Реальна економіка. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://real-economy.com.ua/news/31929.html>.
28. GDP (current US\$) / The World Bank. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.CD?page=6>
29. Сэндлер Т. Экономические концепции для общественных наук. / Т. Сэндлер; пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2009. – 376 с.
30. Радаев В. Экономическая глобализация: содержание и противоречия. / В. В. Радаев // Вестник Московского университета. Сер. 6. Экономика. – 2008. – № 5. – С. 3-13.
31. Рустамов Э. Финансовая глобализация и качество институтов. / Э. Рустамов // Вопросы экономики. – 2010. – № 2. – С. 39-52.